

STEINMACHER KORNÉLIA

Asszonyok a királyi trónon

Reprezentatív uralkodónői magatartásformák Jókai Mór életművében

A magyar történelemben nem volt komolyabb hagyománya a női uralkodásnak, de elvértve, speciális helyzetekben sor került arra, hogy nők kerüljenek hivatalosan is az ország élére. A történeti források szerint a 11–12. századtól kezdve jelentek meg a nemzetközi politika színterén az eseményeket jelentősen befolyásolni képes asszonyok.¹

A 19. századi értelmiséget jelentősen meghatározó társadalmi és mentalitásbeli változások (női emancipáció,² a cenzurális viszonyok,³ és a nacionalizmus⁴) együttes hatásaként a század második felére egyre inkább felélénkült az érdeklődés az alternatív (női) történelem iránt, megsokasodtak a történelmi múlttól szóló szak- és szépirodalmi művek. Népszerűvé lett a történelmi parabola műfaja, s ezen keresztül a múltbeli, jelentős nőalakok emlékezte is előtérbe került, a nők szerepe, a család, az aktuális magyarországi helyzetet tekintve mint az autonómia megőrzésének utolsó menedéke felértékelődött.⁵ A sajtóban, a szépirodalmi munkákban, a képzőművészeti ágakban is újra és újra feltűntek a régmúlt idők „nagyasszonyainak,”⁶ adaptált történetei, ame-

¹ „Mert a férfú természet szerint alkalmasab az uralkodásra az asszonyi állatnál. Az okosság is úgy parancsolja. Mert igaz, hogy a mi Teremtő Istenünk, az asszonyi állatokban – úgy vagyon – ravasz mesterségeket engedett lenni, de erőt nem adott azok mellé. Állhatatosságot sem adott. Minden asszony hamar megváltozik. De még teljes okosságot sem engedett nekik, és többnyire az asszonyi tanács sem mirekellő. Ezek pedig a birodalomnak valóságos eszközei. Tedd hozzá a fogyatkozásokat is, mert az asszonyok nemcsak gyengék és alkalmatlanok a munkára, hanem ha szabadságok lehet, kegyetlenek, nagyravágyódók. Mint lészen a dolog, ha gyakortább bujálkodók is? Mely romlandó akkor a közönséges társaság! Mert az asszonyember szemérmességét levetkezvén mindent megcselekszik.” LASKAI János, *A polgári társaságnak tudományáról. = Magyar gondolkodók 17. század., vál., jegyz. TARNÓC Márton, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 143.*

² Hogy milyen áthallásokat mutat a 19–20. századi nők társadalmi szerepének, jogi helyzetének vitakérdéseivel a 16. századi példatár önmagában is, azt a korszak egyik ikonikus forrásgyűjteménye és az ahhoz tartozó értekezés is jól mutatja, amely a gyűjtő tollából eredt: DEÁK Farkas, *Magyar hölgyek leveleiről*, szerk. PESTY Frigyes, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1880, 25, [1].

³ Elsősorban itt 1849 és 1867 közötti időszak releváns. BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Wolters Kluwer, Budapest, 2016, 146–149.

⁴ SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában világos után*, Universitas, Szeged, 2005, 88–108.

⁵ Ezeket a jellegzetességeket a korszak kutatói a historizmus jelenségéhez kötik. A historizmusról, mint egyfajta korszakot meghatározó beszédmódról, beszédpozícióról és ezzel kapcsolatban az eposz műfajának népszerűségéről, valamint a népszerűség okairól: TAKÁTS József, *Irodalom és historizmus*, Tiszatáj, 2000/1., 51–58. A korszakkal foglalkozó művészettörténészek is hasonlóan gondolkoznak a történeti nőalakokra vonatkozathatóan a historizmus irányzatán belül: SZÍVÓS Erika *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918*, Új Mandátum, Budapest, 2009.; RÉVÉSZ Emese, *A magyar historizmus*. Corvina, Budapest, 2005, 98–99.

⁶ A *nagyasszony* kifejezés elterjedt volt azon asszonyokra vonatkozóan, akiket történelemformáló nőalakokként fogtak fel. Ezeket az asszonyokat – uralkodónők, fejedelemasszonyok, arisztokrata nők

lyek egyaránt funkcionálhattak aktuális, rejtett politikai tartalmú üzenetként vagy a nők számára szóló példázatként. Meghatározó szerep jutott annak, hogyan ábrázolták azt, ahogy ezek az asszonyok a velük szemben támasztott erkölcsi normákhoz, valamint rendkívüli és mindennapi kötelességeikhez viszonyultak: hiszen ennek egyaránt voltak személyes és közérdekű hozadécai. Jókai korában a történelemformáló nőalakok jelentős részét különböző ideológiai okok miatt gyakran idealizálták, s így változott meg a középkori vagy koraujkori megítéléshez képest az egyes női uralkodók, uralkodófeleségek képe is.

A megkoronázott asszonyoktól a kezdetektől fogva elvárták – függetlenül attól, hogy az ország első emberévé, vagy csak annak társává léptek elő, hogy a rendhagyó szerepkör mellett a klasszikus női feladatköröket is minél előbb, mintaszerűen töltsék be.

Abban az esetben sem volt egyszerű dolga egy koronás asszonynak, ha nem királynőként, hanem királynéként lépett a trónra, azaz egy koronás uralkodó feleségévé vált. A magyar királyné tényleges hatásköre igen korlátozott volt, noha a korabeli törvénykezés ennek ellenkező látszatát keltette.⁷ Diplomáciai okokból uralkodóink rendszerint külföldről szereztek maguknak feleséget, ám ennek ellenére az idegenből jött királynét alapvetően ellenséges légkör fogadta. Jellemző volt, hogy ezeket az asszonyokat úgy ítélték meg, mint akik a királyon keresztül, közvetetten kívánnak uralkodni az országban, s elsősorban egy idegen nép érdekeit képviselik.⁸ Annak fényében, hogy mennyiben gondolták az egyes szerzők egy királyné alakját a hagyományos női szerepekben mintaszerűen megörökíthetőnek, vagy mennyiben gondolták úgy, hogy levetkezte idegenségét a neki tulajdonított nyilvános gesztusokon keresztül, az alapján vált a 19. századi magyar nemzeti propaganda, kulturális hagyomány olyan szereplőjévé, akit hangsúlyosan pozitívan ítélték meg akár úgy is, hogy a végeredmény már teljesen összeegyeztethetetlen volt a saját korában keletkezett forrásokból kivilágló képpel.

Mindennek ellenére Jókai idején sem volt sokkal kedvezőbb a közvélemény a tekintetben, hogy a női nem mennyiben alkalmas az uralkodásra. Akkor is az volt a meghatározó gondolat, hogy a nők alapvetően nem képesek a politikai szerepvállalásra, s csak rendkívüli kényszerhelyzetek, időszakok jogosíthatják fel őket arra, hogy

– történelemformáló nőalakokként említem, mivel maga a kifejezés a korban többféle jelentéssel bírt, s a szépirodalmi munkákban is több módon került elő. A nagyasszony alatt értették Szűz Máriát is (az Erdy-kódex óta van jelen a magyar nyelvben). A nagyasszony ugyanakkor nagyon különböző rangú, társadalmi hovatartozású asszony jelzője is lehetett. A falusi kovácsnétől kezdve a színésznőknőn át a polgári származású, jólétegyenlő nőig sokakhoz kapcsolták ezt a jelzőt, miközben a nagy méltóságok sorában a legalacsonyabb helyen állt – „nagy, nemzetes, tekintetes, nagyságos, méltóságos”, ahogyan uralkodónőkhöz és uralkodónékhöz is (Például Szomor Dezső így nevezi Mária Teréziát *Nagyasszony* című munkájában.) KERTÉSZ Manó, *Nagyasszony = Uő.*, „Szállok az úrnak...”, Révai, Budapest, 1933, 78–82.

⁷ A királynők jogairól és hatásköréről DÉCSY Antal, *Koronás magyar országi királynék az ő királyi jussokkal együtt*. Landerer, Pest, 1795, 174.; FÖLDVÁRY Miklós, *Értekezés a' magyar királynék' koronázások' kezdetéről, és a' koronázás módjában [...] történt változásokról, nem különben a' magyar királynék' ... szabadságairól és jussairól*, Landerer, Pest, 1830, 75. Arról, hogy a koronázás eseménysorában milyen eltérések vannak, és hogy ezzel szimbolikusan miként reprezentálja a királynét úgy, aki a király uralkodó társa, azonban mégsem egyenrangú vele: KITTENBERGER János, *Magyar királyok és királynék koronázatása 1526–1867*, [k. n.], Pest, [1867 után], 43–47.

⁸ BAK M. János, *Queens as Scapegoats in Medieval Hungary = Queens and Queenship*, szerk. Anne DUGGAN Boydell and Brewer, London, 1997, 222–233.

részt vállaljanak a közéleti feladatokból.⁹ Ha egy nő nem vágyik a klasszikus szereplehetőségekre, s azon túl kívánja megvalósítani magát, akkor ez a közvélekedés szerint torz jellemre, vagy elmére utalt, s e gondolat fényében az ilyen jellegű ambíciókkal rendelkező asszonyok könnyen periférikus helyzetbe kerültek. Enyhítő körülményként adódhatott a rossz nevelés, a rossz tanácsadó lehetősége – ami azonban a legtöbb esetben csak az egyik asszonyról a másikra, általában leányról anyára ruházta át a felelősség kérdését.¹⁰

Ha a női szereplehetőségeket, a nők korabeli megítélését vesszük, s mellé helyezzük a Jókai életművet, azt láthatjuk, hogy ez a szerzői életmű minden tekintetben radikálisan modern képet alkot meg a nőről, ami gyakorlatilag inverze a korabeli felfogásnak. Jókai rendkívül modern nőképre, nőkkel kapcsolatos nézeteire Margócsy István egyik tanulmánya részleteiben is kitér.¹¹

Margócsy szerint Jókai a „nőnek, mint jellemnek, alkatnak, mint *sui generis* nőnek homogén s előre meghatározott jellegét opponálta, illetve természetadta sokféleségét hirdette és propagálta, miközben a leghatározottabban fellépett azon életmód-meghatározási kísérletekkel és előírásokkal szemben is, amelyek a nőknek mind lehetséges, mind kívánatos helyzetét a családi életre való korlátozással akarták leírni.”¹² Valamint „sokféleségével átalakulási képességeivel még csak nem is emlékeztet a nőfelfogásnak arra a nagyon konvencionális kettős képére, amely a teljesen homogénnek tételezett női jellemet a céda és a szűz elválaszthatatlan dichotómiájában kísérte meg feloldani, s amely kettőségének e korban Magyarországon is számtalan megfogalmazására bukkanhatunk.”¹³ Annak ellenére, hogy Jókai hajlamos volt túlzásokra egy-egy karakter megalkotásánál, s képességek, külső fizikai tulajdonságok tekintetében valóban szélsőséges figurákat alkotott, sokkal finomabb, árnyaltabb, sokszínűbb variációit hozta létre a női alkat, a női lélek, női természet változatainak, mint kortársai. Miközben hősei valóban kissé abszurd módon emberfeletti emberek, lélekábrázolásai sokkal hitelesebbnek tűnnek a mai szemlélő nézőpontjából a szerző magas emocionális érzékenysége, nyitottsága, előítéletektől szinte teljesen mentes szemléletmódja miatt. Margócsy szerint Jókai a fentebb idézett, leegyszerűsített kettőséggel szemben „a női változások végeérhetetlen sokaságát mutatta fel: „hol egy alakban sűrítette a lehetséges, nemegyszer szélsőséges variációkat, hol pedig egymás mellé helyezett alakok tükröztetésével kérdőjelezte meg mind a nőkről alkotott képek homogeneitását, mind pedig zárt erkölcsű előírásait.”¹⁴ Ez a megállapítás egyben arra is rámutat, hogy Jókai műveiben a hagyományos társadalmi nemi szerepek nem választhatóak élesen el egymástól, azok felcserélhetők voltak. Jókai szerint a női és a férfi természet jellemzői kapcsán részizgazságokról beszélhetünk, mert jóval inkább sztereotípiák mentén épül

⁹ VÁRKONYI Gábor, *A nők világa = Uő., Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a törökkori Magyarországon*, General Press, Budapest, 2009, 103–124.

¹⁰ HORN Ildikó, *Könnyező krokodil, L' Harmattan*, Budapest, 2007, 59–72.

¹¹ MARGÓCSY István, *Nőiség, női szerepek és romantika = Angyal vagy démon? Tanulmányok Gyulai Pál Nőíróink című írásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti, Budapest, 2016, 19–40.

¹² Uő., 32.

¹³ Uő., 33.

¹⁴ Uő., 34.

fel ez a dichotómia. „A nőknek e férfias szerepeltetése, a világban, a társadalomban, az élet minden területén érvényesíthető képessége megítélésem szerint nyíltan ideológus funkciót hordoz: bennük nyer cáfolatot az a nagy teória, amely az aktív férfi ideálja mellé a női passzivitás természetadta korlátját állította fel.”¹⁵

De kik is voltak azok a női uralkodók a magyar történelemben, akik kapcsán a Jókai életműben konkrétan felmerülhet a női természet alkalmasságának kérdése? Magyarország történelme nem bővelkedik női uralkodókban, két koronázott királynőnk volt: Nagy Lajos lánya, Mária, valamint Mária Terézia. Továbbá a női uralkodók sorába számíthatjuk Jagelló Izabellát is, aki kormányzóként néhány év erejéig páratlan módon egyeduralkodóként mintegy a kiskorú fia jogán került Erdély élére. E három alaknak a kulturális emlékezetben rögzült képe jól mutatja, hogy a női uralkodásról kialakított képet mennyiben, s milyen sokszínűen alakíthatja a 19. századi nemzeti propaganda az egyes esetekben. Míg Mária királynő alakjának legtöbb irodalmi rekonstrukciója jellemzően a női alkalmatlanságot demonstrálja, Izabella ellentmondásos, mégis ideáltipikus megjelenítése a nemzeti propaganda érdekében a kora újkori források erőteljes szelektálásának gyakorlatát támasztja alá, míg Mária Terézia alakja a történelemformáló nőalakok körül kialakuló kultikus tisztelet igényét, a tökéletessel határos gyakorlati megvalósulását. Azonban Mária Teréziának, mint tökéletes uralkodónőnek az alakja már egy magyar nemzeti propaganda feletti kultikus tiszteletet feltételez – ezt alapvetően nem a reformkori, vagy a szabadságharc elvesztése utáni kultikus törekvések alakítják ki. Ez a pozitív uralkodónői kép már a kiegyezéskori gesztusok mentén illeszkedik az osztrák és a magyar propagandához. Ezt követően pedig már Erzsébet alakjával együtt személye újabb hangsúlyt kap a sajtóban az utolsó Habsburg uralkodó megkoronázásakor is.¹⁶

A gyöngye asszony toposza

Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című munkájában tér ki részletesen Mária királynő sorsára. Az események leírásánál az anekdotákból kibontakozó történet a nőkirályok alfejezetben párhuzamosan meséli el Hedvig és Mária,¹⁷ a két lánytestvér sorsát. Mária királynőt erélyes asszonynak írja le, ez azonban ellentétes mind a történeti, mind az irodalmi hagyománnyal.¹⁸ Mária megítélése a kortárs és a romantikus hagyomány részéről egyaránt arra utal, hogy a hercegnő sodródik az eseményekkel, s a nagypolitika engedelmes bábja, valamint romantikus érzelmeket táplál leendő férje, Luxemburgi Zsigmond iránt, akinek mindenben aláveti akaratát.

¹⁵ Uő., 35.

¹⁶ A magyar sajtóban így jelenik meg az utolsó Habsburg uralkodópár koronázása többek között a Tolnai Világlapjának koronázási különszámában (1917. január 11.) vagy az Érdekes Újság koronázási különszámában, a Koronázási Album (1916. december 30.) című kiadványban.

¹⁷ BÉRCZI Szaniszló, *Magyarországi szent királylányok emlékezete*, Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete, Budapest, 2007.; DÜMMERTH Dezső, *Az Anjou-ház nyomában*, Panoráma, Budapest–Szombathely, 1982, 298–303.

¹⁸ Vö. pl. MADÁCH Imre, *Mária királynő = Uő., Átdolgozott drámák*, szerk. BENE Kálmán, s. a. r. BÁRDOS József, Madách Imre Szépirodalmi Társaság, Szeged, 2007, 285–428.

Jókai jelenetében azonban szó sincs arról, hogy ezek az asszonyok sugallatra vagy mások akarata szerint cselekednének, a párválasztás kapcsán az anyakirályné és a hercegnők maguk döntenek úgy, hogy személyes érdekeiket nemzetek érdekei alá rendelik. A női uralkodás ellenzőinek fő érvét ezzel a motívummal cáfolja meg újra és újra Jókai: a különböző szituációkban úgy mutatja be a női uralkodókat, mint akik hatalmas lelki tusa árán, de egy teljes életúton keresztül újra és újra alárendelik saját érdekeiket a köz érdekének. A narrátor nem úgy értelmezi a belső viszályt, hogy az jogosnak tekinthető fellépés a női uralkodó ellen. Ő épp abban látja a jogtalanságot, hogy a trónkövetelő felkelését egy koronás fő alkalmassága ellen annak nemmi hovatarozása alapján kívánja igazolni. A szerző ezt a nézőpontot alkalmazza később *A varchoniták*ban is.¹⁹ Jókai szerint Mária alkalmas lett volna arra, hogy azok az állapotok, amelyeket Lajos biztosított az ország számára, továbbra is fennmaradjanak. Az ellene fellépő Durazzói Károly megkoronázása egyszerre sérti az emberi és isteni törvényeket: korábban ugyanis Lajos királynak és Istennek fogadott esküben ígérte meg, hogy nem fog trónkövetelőként fellépni, s mivel akkor már férjzett, így a Máriával szembeni fellépés a felkelés ürügyét is semmissé teszi. A koronázás nagyjelenete abban a templomban zajlik, ahol a korábbi király földi maradványai is találhatóak, a narrátor utal arra, hogy azok számára, akik még emlékeznek a leendő király korábbi esküjére, a szakrális térben ez már önmagában is feszültséget okozhat, amit tovább fokoz a következő fejezet felütése, a Király-halál, ahol a természetfeletti eredetű előjelek a koronázáson feltűnő, gyászruhát viselő két nőalak közhangulatra gyakorolt hatását is megalapozzák, valamint megerősítik.²⁰

A koronázási szertartáson részvételre kényszerített nők megjelenésének módja pedig visszajára fordítja Durazzói Károly eredeti szándékát: az asszonyok látványa is baljóslatúan, átokszerűen hathat, s elsősorban nem a legyőzöttek gyengeségére, hanem az esküszegésre emlékezteti a jelenlévőket. A koronázási szertartás előírásoknak megfelelően, a bevett forgatókönyv szerint zajlik, ám azon a ponton, ahol a spontán emberi tényező is közrejátszik, megakad: ez pedig a lelkes éljenzés hiánya. A közhangulat a szertartás alatt mintegy páli fordulatot vesz, és a narrátor úgy emeli ki egy anekdota keretei közt ezen esemény jelentőségét, mint amely megalapozta a trónkövetelő végzetét. A jogtalanság gondolatának hangsúlyozása mellett pedig azt is érzékelteti a leírásban, hogy a női nemhez köthető egyes sztereotípiákat, hogyan használja fel tudatosan a három asszony arra, hogy befolyást nyerjen a jelenlévőkre. Azok a természetes női reakciók, amelyek épp a lélekjelenlét hiányát bizonyítanák, itt az említett „titkos terv” részeként lépnek működésbe, amelynek ez ugyanúgy része, mint az az országgyűlés előtt tanúsított ellentmondásos magatartás, amellyel anya és lánya egy-

¹⁹ JÓKAI MÓR, *A varchoniták*, szerk. VAJDA Gyula, Franklin, Budapest, 1912.

²⁰ „A koronázás napján Szent István zászlója megakadt a templom küszöbén s darabokra hasadozott. – Hideg január közepén rettentő zivatar támadt villámlással, mennydörgéssel, mely alatt a reszkető föld a tornyokat leszórta magáról. A természet fel volt háborodva. A királyi palota tetején végtelen hollócsoportok verekedtek éjjel-nappal, egymást a folyosókba, termekbe üldözve, vészjósló kiáltozással, s a Gellért alatti lakók félelmes zúgást, mordulást hallottak éjjelenként a hegy belsejében.” JÓKAI MÓR, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*, I–II., szerk. LENGYEL Dénes – NAGY Miklós, Akadémiai, Budapest, 1969, I., 178. (Jókai Mór összes művei)

szere kívánta demonstrálni azt, hogy birtokában vannak az erélyességnek, de saját érdekeiket is hajlandóak félretenni, ha adott esetben a nemzet képviselői úgy gondolják, hogy ez szolgálja a köz érdekét. Így lehet értelmezni azt a jelenetet, hogy a követek előtt Mária megtagadja a korona letételét, míg a másik uralkodói szimbólum kapcsán anyai részről ezzel párhuzamosan megtörténik a tényleges átadás és ezzel együtt az elfogadó lemondás.

Az összegyűlt országgyűlés kikiáltá öt királynak, amint ez már előre el volt tervezve.

De ha az összeesküvőknek voltak titkos terveik, a királynénak is volt. Míg Mária méltóságteljesen tagadta meg az országgyűlés küldöttei előtt a korona letevését, addig Erzsébet a gyűlésben föllépve, ünnepélyes tettetéssel tevő le a kormányzat pálcáját az új király kezébe.

A büszke olasznak nem volt elég a diadal. Meg is akarta alázni azokat, akiket legyőzött. Azt kívánta a királynéktól, hogy koronázási ünnepélyén is megjelenjenek.

Sylvester napján nyíltak meg a székesfehérvári cathedrale ajtai a nép előtt új koronázási ünnepélyre.

A bíborral bevont trónnal átellenben látható volt a fekete márványküszöb, melyre Nagy Lajos hamvainak kápolnája nyílt; a templompáholy félig leeresztett rostélyai mögött ott ült a két királyi nő gyászruhában, pompa nélkül. Az arcaikra vetett gyászfátyol többet mondott a fájdalom minden vonásainál, mik vele le voltak takarva.

A zúgó templomi zene közt mindenki csak az ő zokogásaik hangjára figyelt, a szertartási ragyogvány közepette az ő fekete öltözeteikre volt minden szem függesztve.

Három év és három hó előtt mint királynő lépett e templomba Mária, most gyászruhában jött ide, győzedelmes vetélytársa diadalát könnyeivel ragyogóvá tenni.

Az emberek szívei elkezdtek fogódni. Nem egy főúr fordul félre szeméből kitörülni a megbánás könnyét, s midőn az új király ragyogó arccal, bíbor- és hermelinuszályban belépett a templomba, az emberek lesütötték arcaikat s lopva a két királyné felé tekintettek. Azok térdre hullva álltak Nagy Lajos márványszobra előtt, a hideg követ öelve és zokogva.

A király a trónra lépett, a cardinal fölkené homlokát a szentelt olajjal. Erzsébet szemei a fátyolon keresztül néztek reá, ő is szánt magában valamit e homlok számára, ott, hol a chrisma érintette.

A templomi ének elhangzása után felszólítá az érsek az egybegyűlteket: „kívánják-e Károlyt királynak?”

Alig kiáltá néhány hang az „igen”-t, a többiek a két királynéra néztek és hallgattak.

Másodszor és harmadszor is szólt a szokásos kérdés; az előbbi felelők maguk is megrettenve a többiek hallgatásától, mindannyiszor halkabban mondák gyér feleletüket, s mindőn felhangzott a vasárnapi zsoltosma:

„Ím ez az, ki sokaknak estére és föltámadásra állítatott Izraelben, azon jegyül, kinek sokan ellene mondanak.”

A nép célzást vélt a szent szavakban, s fejszólva hagyta el a templomot. A király halált evett és ítéletet a szent ostyában. Arca elhalványult a korona alatt, s az a kéz, mely az oltárnál fojtá meg Nápolyi Johannát, mely esküre emelkedett Lajos előtt, s mely elrablá leánya koronáját: reszketett, mindön a királyi pálcát kezébe adták.

A szent ének zúgása közepette két asszony sírását hallotta mindenki.²¹

A lemondásnak ez a fajta kettősége, amely az elfogadást, a megadást összekapcsolja a nemzet jövőjére vonatkozatható fenyegetettséggel, az Izabella királyné alakjához kötődő anekdotikus hagyományban is elég hangsúlyosan jelen van. A gyermekkirály, János Zsigmond nevében a koronáról lemondó és az országot elhagyó királyné alakjára koncentrált és történeti parabolaként gondolja újra, párhuzamot húz az 1849-es emigránsokkal Jókai korának irodalma, míg az erdélyi kormányzás időszakát szinte teljesen mellőzi. Erre vonatkozóan a szerzői életműben is hiánnyal szembesülünk, ahogy elmarad az a valószínűleg történeti hagyományban megkonstruált, neki tulajdonított beszéd is, ami az ország bizonytalan jövőjére vonatkozik, és ami épp abból a szituációból következik, mint Máriánál: megtörték az uralkodói jogfolytonosságot, s az előző uralkodóknak letett esküt a nők alkalmatlanságára, a nemzet vélt érdekeire hivatkozva. Mindkét esetben az asszonyok reakciója utal arra, hogyha az adott helyzetben úgy tűnik, a lemondásuk az ország javát szolgálja, hosszú távon ez a döntés nem lesz az ország hasznára. A tőlük eredő „jóslat” mindkét esetben be is igazolódik.

Mindemellett épp Jókai lesz az, aki ugyan általánosságban az Izabellát szerepeltető, *Fráter György* című regényében is elutasítja azt a gondolatot, hogy egy nő neménél fogva nem képes valamire, mégis Izabella kapcsán azt tapasztalhatjuk, hogy szerinte alkalmatlan az uralkodói feladatkör betöltésére: A királyné téves döntéseit azonban ő úgy állítja be, mint aki koránál fogva alkalmatlan arra, hogy jelenleg egy országot irányítson, szemben például a Kemény Zsigmond regényeiben kialakított képpel.²²

Jókai ugyanakkor a nemi hovatarozástól függetlenül mutatja meg az alkalmatlanságot, vagy a kiszolgáltatottságot, a regényeiben támogatói kör hiányában férfivelvezetők is kerülnek hasonló helyzetekbe, uralkodók is bizonyulnak jellemüknél fogva alkalmatlannak a kormányzásra.

Ugyanakkor a nőiesség, a női gyengeséggel kapcsolatos sztereotípiákra alapozva az uralkodói pozícióba kerülő asszonyok adott esetekben a maguk javára is erőteljesen befolyásolni tudják a közhangulatot, s ezzel megalapozzák azt is, hogy hosszú távon számukra alakuljanak kedvezően az események. Az az anekdotába foglalt szituáció, mely szerint egy fontos történelmi nőalak nyilvánosság előtt feltárja kiszolgáltatottságát és ezzel jelentős hatást gyakorol a közhangulatra, s előbb-utóbb a politikai események alakulására is, mintegy toposzként jelenik meg a vizsgált idő-

²¹ Uo., 176–177.

²² Ezt részletesen tárgyalom a már megjelent tanulmányomban: *Jagelló Izabella (1519–1559) alakja a magyar kulturális emlékezetben = Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve*. szerk. SZVITK Róbert József, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2017, 25–40.

szakban. A lényegi különbség abban áll, hogy amíg a korszakban a rendkívüli módon, formabontó szerepekben helytálló nőalakok, akik egyben a hagyományos női szereplehetőségekkel, tulajdonságokkal élve vállnak döntő tényezővé, csak alkalmi szinten, kényszerhelyzetben, átmenetileg képesek a helytállásra, nem vágnak rá, csak kötelességből kényszerülnek politikai szerepvállalásba, addig Jókai esetében a rendkívüli nőalakok többnyire életvitelszerűen vágnak a formabontó szereplehetőségekre, és alkalmasak is arra, hogy azt gyakorolják: kizárólag a környezetük, a külső kényszerítő körülmények lehetnek azok, amik akadályoztathatják, megghiúsíthatják ezt.

Az, hogy a női esendőséget, miként mélyíti el a fiatal anya státusza, s mennyiben használja fel ezt a politikai propaganda, arra nagyon jó példa egy olyan anekdota újráírása, amely Mária Terézia alakjához is kötődik a Jókai életműben, de előképeként értelmezhető egy Izabellához kapcsolódó anekdota is, amelyet Jókai maga sem mellőzött *Fráter György* című regényében. A Mária Terézia alakjához köthető *Vitam et sanguinem*²³ anekdota előképeként jelenik meg a rákospataki országgyűlés eseményeinek egyike. Mindkét esetben erős reprezentatív értéke van, hatással lesz az ország hadi erejének, így pedig jövőjének sorsára a történeti hagyomány szerint. Ám amíg Izabellánál a jelenet erősen irányított és megkonstruált Jókai narrációja szerint, addig a Mária Terézia alakjához kapcsolódó változatban a közösségi akarattal épp szembemegy az ifjú királyné akarata, ami pedig a róla kialakuló rendhagyó képet támogatja.

Egy huszonkét éves királyné és egy két hónapos csecsemő maradt Magyarország trónján.

A királyné maga is gyermek volt még: szép és okos; de mégiscsak gyöngé asszony. A legfűlcspangóbb költői képzelet nem találhat ki ennél visszásabb helyzetet, mint aminőt a sors szeszélye előteremtett: egy szétbomlott ország sorsát egy fiatal nő kezébe letenni, aki még alig két éve, hogy leánya lett a nemzetnek; aki senkivel nem rokon ez országban: még a nyelvüket sem érti; aki még az élet örömeit sem ismeri, nemhogy a rémeit ismerné; akinek még azt az időt sem engedték nyugodtan eltölteni, amit egy gyermekágyas asszonynak az egészsége végett ágyban fekvve kell átpihenni; felköltötték, hogy öltse fel a gyászruhát, vegye karjára a gyermekét, vigye ki azt magával a Rákosra: mutassa fel ott az egybegyűlt rendeknek, s fogadja azoknak a riadó „vivát” kiáltását, akik gyermekét királynak választák, s őt magát ez ország régensnőjévé tették.

Verancsics püspök így ír a királynéről: „Fiatalsága, a gyász által emelt szépsége, ékes beszéde és nyájassága által mindenkit annyira elbájolt, hogy »az erények és kegyelmek tárházának« nevezteték.”²⁴

²³ Az anekdota korabeli népszerű variációiban egyébként sok a manipuláció, hiszen ez a gesztus a kikényszerített adómentesség következménye. A közismert illusztráción továbbá „téves” a gyermek II. József szerepeltetése, a trónörökös nem volt Pozsonyban. Propagandisztikus hatást kell látnunk a korabeli rézkarc színezett, ismeretlen művész készítette változatában is: hatásvadász a királyné fehér ruhája. Mária Terézia ugyanis gyászba öltözve, fején a koronával jelent meg. Ifj. BARTA János, *A tízennyolcadik század története*, Szekszárdi Ny., Szekszárd, 2000, 134.

²⁴ JÓKAI Mór, *Fráter György*, II., szerk. LENGYEL Dénes – NAGY Miklós Akadémiai, Budapest, 1972, 218. (Jókai Mór összes művei)

A *Vitam et sanguinem* anekdotára Jókai részletesen kitér a *Magyar nemzet története regényes rajzokban* című munkájában:

Erre a királynő, az öltözete gyászpompájával ellentétes szépsége által is hódító alak, felállt a gyásztrónról, s igaz érzéstől áthatott csengő hangon mondá e megörökített szavakat a magyar nemzethez:

„Ügyeinket mindenfelől veszély fenyegeti, melyet, mivel általa kedves Magyarországnak is érdekelve van, nem akaránk tovább a nemes rendek előtt eltitkolni. Veszélyben forog az ország koronája, veszélyben saját személyünk és kedves gyermekeink. Elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk: hűségükre bízunk magunkat és gyermekeinket (e szavaknál a királynő szemeibe felszökött a könny!), bennük helyezük minden reményünket, erősen bízva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények és veszélyekben tanácsukat s minden kitelhető segédelmüket tőlünk meg nem vonják.”

E szavak szívéhez voltak intézve, és oda találtak. Egyszerű igaz értelmüket a varázslatig fokozta a fejedelmi szépség szenvedő kifejezése az ifjú arcon. – E szavak hallatára elenyészett a férfiszívekből a régi szenvedések haragos emléke, minden viszály, vetélkedés elnémult; csak a szent igazság, az üldözött jog érzete vett erőt, mely megtestesülve egy gyászba öltözött ifjú nő alakjában áll előttük, nem koronával, de töviskoszorúval a fején: a büszke harcias férfvér lánggra lobbant, a kardok kirepültek hüvelyeikből, s egyetlen kiáltás tölté be a tróntermet:

„Életünket és vérünket a mi királyunkért, Mária Teréziáért!”

S ez a néhány szó megmenté a trónt, megmenté az osztrák monarchiát.

„*Vitam et sanguinem pro rege nostro!*”

Kiálták a magyar Rendek.

[...]

Mielőtt az év végére járt, nyolcvanezernyi magyar hadsereg állt a csatatéren; nem is állt, hanem rohant előre.

[...]

Úgyhogy a magyar királyi asszony másfél évvel azután, hogy a magyar országgyűlés előtt leghívebb országának segítségét felhívta, a hét ellenséges hatalom közül, mely országát darabokra felosztá, már csak kettővel állt szemközt, a bajorral és a franciával: a többinek a keze meg volt kötve; és e kettő közül is az egyik saját országából kiverve, a másik saját határain belül több oldalról megtámadva.

Ez volt az első eredménye a „*vitam et sanguinem pro rege nostro*”-nak.²⁵

A Jókai életműben úgy íródik újra a két anekdota, hogy eközben egy hierarchikus rend is kialakul. Amíg Izabella koránál fogva alkalmatlan a kormányzásra, addig Mária Terézia fiatal kora ellenére mutatkozik rátermettebbnek legtöbb tanácsadójával szemben. Amíg Izabella helyzetéből, állapotából adódóan válik mintegy mozgatható bábbá az anekdotába foglalt szituációban, addig Mária Terézia helyzete ellenére válik az események irányítójává. Ugyanakkor uralkodói alkalmasság szempontjából nem

²⁵ JÓKAI, *A magyar nemzet*, II., 311–314.

két szélsőségről beszélünk, hiszen a *Fráter György* című regény több pontján is érzékelhető, hogy Izabellában is ott a lehetőség. A királyné még fiatal, s kevés időt töltött ahhoz Magyarországon, hogy megfelelő tapasztalattal rendelkezzen, s hogy támogatók és tanácsadók nélkül önálló, tudatos politikai döntéseket hozzon. A kontraszt tehát nem Izabella mindenkori alkalmatlanságára, hanem Mária Terézia ideáltipikus mivoltára utal. Jagelló Izabellának még meg kell érnie, fel kell nőnie ahhoz a kormányzói szerephez, ami Erdélyben vár majd rá, míg Mária Terézia már kész az uralkodásra. Emögött egyaránt ott a természetében rejlő alkalmasság, illetve az, hogy eleve egy ideje uralkodásra szánták, erre készítették fel, ha nem is olyan mértékben, mint Dalmát, a varchoniták uralkodóját, akit csecsemő kora óta fiúként, uralkodásra neveltek Jókai koncepciója szerint.

A férfilelkű nő

Uralkodni képes női természet

A női nemet a férfiaktól gyökeresen eltérő, sztereotípiák által meghatározott természetének jellegénél fogva tartották alkalmatlannak nyilvános szerepvállalásra, s így az uralkodásra is. A meghatározó sztereotípiák az értelmiségi körében a korabeli történelmi tárgyú regények többségében az alábbiak voltak: a megfontoltság és a higadtság távol áll tőlük, mert hajlamosak a szívükre és nem az eszükre hallgatni, nem képesek a megfelelő erélyességgel fellépni, kellő szigorral rendelkezni, tekintélyt parancsolni. Hajlamosak a szélsőséges megnyilvánulásokra, az uralkodás megpróbáltatásait sem fizikailag, sem lelkileg nem bírják el. A női természettől idegen az ezzel járó, nyilvános szereplésnek ilyen magas fokú intenzitása. S végül, de mindenekelőtt: képtelen a magánszféra érdekeit a köz érdekei alá helyezni. E vélemény alól abszolút kivételt csak Mária Terézia alakja jelentett: a kiegyezéstől az első világháborúig megjelenő tudománynpszerűsítő cikkek és könyvek, illetve alakjához köthető szépirodalmi szövegek körében nem találkozhatunk negatív ítélettel. Természetesen saját korában a nagypolitikai játszmákban, a nemzetközi konfliktusokban szerepet játszott az uralkodó női mivolta.

Míg Mária Terézia megkoronázását számtalan nemzetközi konfliktus követte, amelyben a másik fél a hódító céllal megindított háborúinak létjogosultságát az uralkodó nemével igazolta, addig az ő alakját mintegy kivételként az utókor, Jókai kora is elismerte kivételes uralkodóként. A rendeletekkel kormányzó uralkodónő a 19. századi koncepciók szerint nem szorult egyetlen háttérben meghúzódó erős férfi segítségre sem.

Túlzás talán azt állítani, hogy Mária Terézia körül nem lettek volna tanácsadók, erős férfiak, a kulturális emlékezetben alakja mégis így mitizálódott, s ekként rögzült. Erre a nőre, akiben harmonikusan egyesült két természet, egyfajta androgün jelenségként tekintettek. Ahogy Jókai nevezte *A két Trenk* című regényében: „A férfilelkű asszonynál azonban a legyőzött ellenség számára nem volt irgalom.”²⁶ Mária Terézia

²⁶ JÓKAI MÓR, *A két Trenk. Történeti regény két kötetben = Uő., A Két Trenk (1892). Trenk Frigyes (1893), szerk. LENGYEL DÉNES – NAGY MIKLÓS, Akadémiai, Budapest, 1969, 38. (Jókai Mór összes művei)*

a klasszikus férfi és női szerepekben is megállta a helyét, példaértékű, szerető feleségként és anyaként van bemutatva, és úgy, mint aki minden magánügyet képes a közérdek alá helyezni. Élete során az udvari propaganda egyaránt fontosnak tartotta hangsúlyozni férfias és nőies erényein keresztül is rátermettségét. Egyik meghatározó eseménye volt ennek megkoronázása.

Nemcsak a saját korában volt kiemelkedően fontos Mária Terézia megkoronázásának reprezentatív ereje:²⁷ míg ott a férfias erényeire próbálták rámutatni, arra, hogy felér a másik nemmel kapcsolatos elvárásokhoz, addig alakját az utolsó király koronázásához köthető kiadványok is kiemelten kezelik, azzal a közvetett üzenettel, hogy a magyarok hűsége a Habsburg uralkodókhoz rendkívüli helyzetekben is rendíthetetlen volt. A korabeli (1916) sajtóban úgy tárgyalják IV. Károly és Zita királyné megkoronázását, hogy rendszerint megidézik Mária Terézia, valamint Ferenc József és Erzsébet koronázását. A két korábbi eset párhuzamos megjelenítésével a szerzők az aktuális Habsburg uralkodónak tett hűségeskü jelentőségére és a benne rejlő lehetőségre hívják fel a figyelmet. Ezáltal azt is hangsúlyozva, hogy a magyar értelmiségi jóindulata, a magyar rendek támogatása mind történetileg és mind aktuálisan is sokat jelenthet a Monarchia uralkodójának.²⁸

Mindazt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Mária Teréziát is a férfiak akarták trónon látni, azt nekik, jelen esetben az atyai akaratnak kellett szentesítenie, a *pragmatica sanctio* törvényével, amit kívülről folyamatos és számtalan támadás ért. Több előkelő európai uralkodó nem is volt hajlandó a királynét a megfelelő címen szólítani a levelezésében, míg mások a törvény elfogadhatatlansága ürügyén háborút indítottak ellene, akárcsak Jókai amazonkirálynője, Dalma ellen:

Soha csúnyább, utálatosabb ürügy alatt nem indítottak meg népirtó vérfürdőt, mint ebben a háborúban. Megtámadtak egy törvényes uralkodót, egy megkoronázott főt – csupán azon okból, mert asszony. Ha férfi lett volna, békében hagyják. De mivel nő volt, meg kellett osztozni a tartományain.²⁹

A *harcos amazonkirályné mítosza*

A 19. században a nőkről szélsőségekben gondolkodtak, természetüket, jellemüket és erkölcsiségüket tekintve angyali és démoni oppozíciókban írták le őket. Rendszerint társadalmilag passzív szerepeket rendeltek hozzájuk, a család intézményi keretein

²⁷ „Mária Terézia királynő lévén, oly szertartással koronáztatott meg, mint a királyok. Csakhogy az »accipe gladium« elmaradt, s a koronázási templomban nem is kötötték fel oldalára Szent István kardját, hogy azzal a szokásos vágásokat az oltárnál megtegye, erről az »ordo«-ban sincs szó. A vivatozás is megvolt, csakhogy ily alakban: »vivat domina et rex noster«. A ferencziek templomában kötötték fel oldalára a kardot, hogy lovagokat avasson. Az eskü szokott módon ment végbe; a királydombnál a királynő leszállott kocsijáról, s miután Szent István kardját ismét oldalára kötötték, lóra ült, felrobozott a dombra, s úgy tette meg a 4 kardvágást. E fényes ünnepélynek különben nagy része volt a rendek későbbi önfeláldozó lelkesedésében.” KITTENBERGER, I. m., 43.

²⁸ Lásd pl. a 17. jegyzetben említett lapszámokat!

²⁹ JÓKAI, A magyar nemzet, II., 33.

bülségük el életüket. Az irodalmi minták is gyakran azt mutatják, hogy a házasság és a gyereknevelés kötelessége, valamint a folyamatos elfogadás, az áldozathozatal, az események elszenvedése jellemezte sorsukat. Legalábbis a 21. század elejének tudományos diskurzusai felől ilyennek tűnnek az elvárások, a korszak nőideájának főbb vonásai kapcsán.³⁰ A korabeli nőkép a női hősről – köztük a különböző helyzetekben hősiiesen helytálló női uralkodókról – alkotott elképzelések által azonban árnyalhatóvá válik. Női hősök – arányaikat tekintve – jóval kevesebben voltak a történelemben, így a magyar nemzet történetében is, mint a férfiak.

A nőkkel kapcsolatban élt egy olyan a nézet, hogy a harcmezőn nem tudják megállni a helyüket, jelentős fizikai erő demonstrálása alkalmatlanok, ám a hadszíntér mögött, egy más jellegű nyilvános megjelenés kapcsán a női gyengeség és elesettségek látványa épp az itt bemutatott, a feltételezéseket cáfoló, ellenkező hatást éri el. Mária királynő, Jagelló Izabella és Mária Terézia előnyt kovácsol a hátrányból: Adott helyzetben a nőikkel szembeni sztereotípiákra építve, a bemutatott módon érik el, hogy a közhangulat az ő irányukba pozitívan változzon meg, s így számukra kedvezően alakuljon az ország hadi helyzete.

Emellett azonban a korabeli gondolkodásra hatottak azok a korabeli mítoszok és legendák is, amelyek az amazonok történeteit, a török idők hősnőit, vagy a szabadságharc alatt férfiruhában harcoló nőket éltették. A női vitézség történetének narratívájában folyamatosan ott vannak a visszautalások a korábbi időkre, egészen a történelem kezdetének idejéig,³¹ míg az irodalmi hagyományok ezt a történeti parabola keretei közt meg is tudják fordítani: legyen mögötte művészi ambíció, vagy cenzurális kényszer az aktuális események, a jelen korának hősei kapcsán a szépítő sokszor úgy formált Jókai korában is véleményt, hogy azt korábbi, hasonló történeti szituációba helyezte. Később Jókai Mór vall arról, hogy az általa teremtett magyar amazon királynő történetébe a közelmúlt női vitézségéről és a magyarokkal szembeni igazságtalanságról alkotott véleményét igyekezett a történeti parabola keretei közé becsempészni.

Jókai kisregénye, *A varchoniták*³² egy olyan mitikus, ideális női uralkodó alakját tárja elénk, mint amilyen kép kialakult a kulturális emlékezetben Mária Teréziáról az Osztrák–Magyar Monarchia propagandagépezetének köszönhetően. A történet

³⁰ MARGÓCSY, I. m., 19–40.

³¹ Peretsényi Nagy László értekezésében például amellel, hogy szkitákkal köti össze az amazonok legendáit és így a magyar történelem részévé teszi az „ős-női vitézséget”, művét saját kora amazonjainak ajánlja. A reformkorban a női vitézség így némi áthallást mutat a női mecénásság feladatkörével Peretsényi szemében. Hiszen a könyvének támogatói a magyar kultúra támogatói, a magyar kultúra ügyének „harcosai” PERETSÉNYI NAGY László, *Magyar amazonoknak története*, Klapka, Arad, 1826. Papp Júlia egyik tanulmánya a női végvári vitézségről is jól érzékelteti, hogy kapcsolódott össze egy 16. századból vett téma az amazonok legendáival és hogy miként volt mindez történeti parabolaként a szabadságharc női hőseire vonatkozatható. PAPP Júlia, *Donne Vngare. A magyar női vitézség toposzának 16. századi forrásaihoz*. ItK 2014/3., 385–392.

³² Az avarokról, a varchonitákról szóló történetet már az ötvenes években is, Jókai utólagos megjegyzései előtt is jellemzőentörténeti parabolaként értelmezték. Lásd FRIED István, *Az ős(?)magyar eposz felé = Uő., Öreg Jókai nem vén Jókai, Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*, Ister, Budapest, 2003, 49–56.

szerint az avarok utolsó dicső tettei, sikerei, a birodalom virágzása mind egy férfinak hitt asszony uralkodásához fűződnek, aki megfogadta, hogy a köz javára bármily áldozatot meghoz: Tekintélyt parancsoló, igazságos, szerethető uralkodóvá válik, aki rendkívül jól bánik a karddal és jó a diplomáciai érzéke is.

Nemzete mégis uralkodása alatt kerül a pusztulás szélére, birodalma darabokra hullik szét, mivel az ellenséges népek számára fény derül az igazságra. Ugyanakkor Dalma, az uralkodónő olyannyira megszilárdította pozícióját, hogy amikor sajátjai előtt is lelepleződik, azok nem fordulnak el tőle, s ha a történet vége itt szomorú fordulatot vesz is, a séma ismétlődését megfigyelhetjük a mitikus királynő történetében, amit Mária Terézia alakjával kapcsolatban a *vitam et sanguinem* kapcsán Jókai leírt. Ahogy a magyar nemesek Mária Teréziának, úgy Jókai regényében az avarok, a magyar elődök is az uralkodónőjüknek felajánlják életüket és vérüket: haláláig rendíthetetlenül követik őt a birodalmat támadók elleni csatákba. Jókainál egy amazonszerű asszony testesül meg Dalma személyében, s történetével azt sugallja: vannak a történelmi eseményekre, egy nép boldogulására pozitív befolyással lévő asszonyok, akik előbbre vitték az emberiséget, de még előbbre vihették volna, ha nincsenek a női nemmel kapcsolatos előítéletek. Jókai mintegy megsokszorozza Mária Terézia történetét – hiszen ebből a szempontból ez a két asszony, egy történelmi személyiség és egy mítoszokból összegyúrt, fikciós személy sorsa ugyanazon sémák ismétléséből áll össze, ami a rendhagyó szerepköröket illeti. A két karakterépítés a tekintetben válik el egymástól, hogy Dalma a nemzet javáért lemond a klasszikus női szerepek betöltéséről is, az asszonyi feladatok és erények példaértékű vállalásáról, s ez a lehető legnagyobb lemondás az ő részéről: hiszen mindegyikre vágyik és mindegyikre alkalmas is lenne, s így ezáltal önmagát tagadja meg újra és újra. S Jókainál tulajdonképpen ezzel emelkedik mintegy a magyar Jeanne d'Arcként a leginkább piedesztálra. Jókai koncepciója abban a tekintetben is radikális, hogy Dalma úgy és addig működhet tökéletes uralkodóként, hogy a hagyományos női szerepeket nem tölti be. Ez pedig szembemegy azzal a több ezer éve érvényben lévő, hagyományos elvárással, amely akár uralkodóként, akár az uralkodó társaként az asszonyoktól éppenséggel megköveteli ezt. Dalma életében ugyanakkor eljön az a pillanat, amikor boldogtalanná válik attól, hogy mindez nem adatik meg neki. Ebben a boldogtalanságban és a boldogtalanságból eredő válságszituációk kezelésében tehát Jókai sem azt állítja, hogy a királynő szerepében bemutathatóvá válik egy olyan asszony, aki nem vágya ösztönösen a hagyományos női szerepek betöltésére, hanem azt, hogy ennek a nőnek az akaratereje és rendíthetlensége bármelyik, környezetében felmutatható férfinál alkalmasabbá teszi őt arra, hogy személyes boldogulását a közérdek szolgálatába állítsa.

Dalma népe nem azért bukik el, mert a királyuk nő és vétett a természet törvényei ellen, hanem mert a női uralkodással kapcsolatos sztereotípiákat nem tudja levetkezni a társadalom, mert azt kihasználja a politikai ellenség. A nemzet romlásában, a bekövetkező nemzeti tragédiákban szerepe van annak is, hogy a férfiak Mária Terézia kivételével nem értékelik, elvetik a nőuralomban rejlő lehetőséget. S hogy miként lehetne summázni azt, hogy a női uralom kapcsán miként tér el a Jókai életmű a ko-

rabeli felfogástól? Annak alapján, ahogy e négy uralkodónő alakját Jókai műveiben ábrázolta, megalkotta, elmondható, hogy az ő felfogásában az uralkodásra való alkalmasság nevelés, betöltött életév, érzelmi és értelmi intelligencia, valamint természet kérdése, amit nem befolyásol a biológiai nem kérdése.

A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.